שיעור כללי

מה אופק המחשבה בעת תקיעת שופר

מתוך "איש ההלכה" לרב סולובייציק:

מעשה באבא מרי, שעמד על הבימה בראש השנה, מוכן ומזומן לסדר את התקיעות. התוקע, מחסידי חב"ד, איש ירא אלקים, שידו היתה רחבה במשנתו של הרב הזקן ז"ל, התחיל לבכות. נענה אבא מרי ואמר : "הבוכה אתה בשעת נטילת לולב ? ולמה זה תבכה בתקיעת שופר ? האין שתיהן מצוות ה' ?" (ניתוח הסיפור מופיע בהמשך).

מבוא קצר וחלקי מאוד: הדיון על טעמי מצוות בהדגשה על ההיבט הקיומי: רק דוגמה למחלוקת רמב"ם מעילה ח, ח; מהר"ל תפארת ישראל ו. [למכירים את משל הרוקח בתחילת ספר הכוזרי – למי הוא יותר קרוב ?]

מקומות בהם נכנסה שפת המהות והטעם לתוך שיקולי ההלכה בדיני שופר (מקורות שכבר למדנו, וחלקם היו בשיעור הכללי של הרב תמיר בשבוע שעבר): ראש השנה סוף כו ע"ב; תוד"ה "אבל" כט כ"ב בשיקולי תקיעת שופר לאחר החורבן; תוד"ה של יעל פשוט (ללמוד ברפרוף) פסיקת ההלכה כרבי יהודה; שם תוד"ה "רבי יהודה " בשיטה השניה שרבי יהודה כן מקיש ראש השנה ליובל; ראש השנה טז ע"א "ואמרו לפני בראש השנה... בשופר"; תוספתא ראש השנה א, יב; ריטב"א כו ע"א סוף ד"ה "שאין קטגור"; בבלי ראש השנה לד ע"א גינוחי גנח;

ביאורים שונים שלמדנו על מצוות התקיעה: רמב"ן במדבר י, ו; ספר החינוך שפד "משורשי המצווה" (הופיעו במקורות בשבוע שעבר); אבודרהם בשם רס"ג.

מקורות נוספים בחז"ל: ספרי במדבר בהעלותך עז; תנחומא וישלח ב; מדרש תהילים בובר פא; ראש השנה טז ע"א; בראשית רבה וירא נו, ט; ויקרא רבה אמור כט, ג; ספרות הסוד – הזהר; המשך איש ההלכה.

רמב"ם הלכות מעילה פרק ח הלכה ח

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול...

ספר תפארת ישראל פרק ו

אבל מדברי חכמים נראה שאין לומר כי המצות שנתן השם יתברך בשביל המקבל - שהוא האדם, רק הם גזירות מצד השם יתברך, הגוזר על עמו גזירות, כמו מלך הגוזר גזירה על עמו. אף כי האמת כי ימשך מזה - מצד שהוא מקיים הגזירה שגזר עליו - הטוב וההצלחה שאין אחריה הצלחה. מכל מקום אין התחלת הגזירה שנתנה לטוב אל המקבל.

מבוא התלמוד לר' שמואל הנגיד[1]:

והגדה הוא כל פי' שיבא בתלמוד על שום ענין שלא יהיה מצוה זו היא הגדה ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת. ויש לך לדעת שכל מה שקיימו חז"ל הלכה בענין מצוה שהיא מפי משה רבינו ע"ה שקבל מפי הגבורה אין לך להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו. אבל מה שפירשו בפסוקים כל אחד כפי מה שנזדמן לו ומה שראה בדעתו ולפי מה שיעלה על הדעת מן הפירושים האלו לומדים אותם והשאר אין סומכין עליהם:

רב האי גאון:

הוו יודעים כי דברי אגדה לאו כשמועה הם אלא כל אחד ואחד דורש מה שעלה על לבו כגון אפשר ויש לומר, לא דבר חתוך לפיכך אין סומכים עליהם... והמדרשות הללו לא דבר שמועה הם ולא דבר הלכה אלא אפשר בעולם קאמר.

ובהמשך

"ונשאל רב האי מה הפרש יש בין אגדות הכתובות בתלמוד שאנו מצווים להסיר שבושם להגדות הכתובות ממה שלא נקבע בו, ואעפ"כ אגדות הכתובות בו אם לא יכוונו או ישתבשו אין לסמוך עליהן, כי כלל הוא- אין סומכין על האגדה. אבל כל הקבוע בתלמוד שאנו מצווים להסיר שבושו יש לנו לעשות כן. כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד. ואם אין אנו מוצאים להסיר שבושו נעשה כדברים שאינם הלכה. אבל מה שלא נקבע בתלמוד אין אנו צריכים לכל כך. אם נכון ויפה הוא דורשים ומלמדים אותו, ואם לאו אין משגיחין בו"

---

[1] ביוגרפיה - מבוא התלמוד לר' שמואל הנגיד רבי שמואל ב"ר יוסף נולד בעיר קורודובה שבספרד בשנת 993, ולמד תורה מפי ר' חנוך ב"ר משה (אחד מ'ארבעת השבויים').

חידושי הריטב"א מסכת כתובות דף סב עמוד א – אגדה והלכה
אורחא דמילתא כמה. פרש"י ז"ל שלא ישא עליו חטא, וא"ת אם כן היאך שהה רבי עקיבא י"ב שנה ברשות, ויש מתרצין דהכא אפועלים קיימינן אבל בתלמידים כל שנתנה לו רשות אין כאן נשיאות חטא, ואחרים תירצו דאפילו לתלמוד תורה יש נשיאות חטא וכדפירש רש"י ז"ל לקמן שאני התם דאיכא ריוח ביתא מה שאין כן ליוצא לתלמוד תורה דליכא ריוח ביתא, וההיא דרבי עקיבא שניא היא שפסק כן עמה בשעת קדושין, וזה יותר נכון, ואחרים פירשו אורחא דמילתא כמה אם נתנה לו רשות סתם בלא קביעות זמן כמה יהא סתמו, וגם זה נכון.

...חדושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף כו עמוד א
האי שופר כיון דלזכרון אתי ולהכניס תפלתן של ישראל לפני ולפנים כלפנים דמי, וטלית מצוייצת שהיא מוזהבת מותר ללבוש ביום הכפורים דהא ודאי כלחוץ דמי.

תוספתא מסכת ראש השנה (ליברמן) פרק א הלכה יב

אמרו לפניו מלכיות זכרונות ושופרות מלכיות כדי שתמליכוהו עליהם זכרונות כדי שיבא זכרונכם לטובה לפניו שופרות כדי שתעלה תפלתכם בתרועה לפניו.
ספר אבודרהם סדר תפלת ראש השנה
כתב רבי סעדיה מה שצונו הבורא יתברך לתקוע בשופר בר"ה יש בזה עשרה ענינים:
הענין הראשון מפני שהיום היתה תחלת הבריאה שבו ברא הקדוש ברוך הוא את העולם ומלך עליו וכן עושין המלכים בתחלת מלכותם שתוקעין לפניהם בחצוצרות ובקרנות להודיע ולהשמיע בכ"מ התחלת מלכותם. וכן אנו ממליכין עלינו את הבורא ליום זה. וכך אמר דוד בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'.
והענין הב' כי יום ר"ה הוא ראשון לעשרת ימי תשובה ותוקעין בו בשופר להכריז על ראשנו כמי שמזהיר ואומר כל הרוצה לשוב ישוב ואם לאו אל יקרא תגר על עצמו. וכן עושין המלכים מזהירין את העולם תחלה בגזירותם וכל העובר אחר האזהרה אין שומעין לו טענה.
והענין השלישי להזכירנו מעמד הר סיני שנאמר בו (שמות יט, טז) וקול שופר חזק מאד. ונקבל על עצמינו מה שקבלו אבותינו על עצמם נעשה ונשמע.
והענין הרביעי להזכירנו דברי הנביאים שנמשלו כתקיעת שופר שנאמר (יחז' לג, ד) ושמע השומע את קול השופר ולא נזהר תבא חרב ותקחהו דמו בראשו יהיה והוא נזהר נפשו מלט.
והענין הה' להזכירנו חרבן בית המקדש וקול תרועת מלחמת האויבים כמו שנאמר (עי' ירמיה ד, יט) כי קול שופר שמעה נפשי תרועת מלחמה וכשאנו שומעים קול השופר נבקש מאת השם על בנין בית המקדש.
והענין הששי להזכירנו עקידת יצחק שמסר נפשו לשמים וכן אנחנו נמסור נפשנו על קדושת שמו ויעלה זכרוננו לפניו לטובה.
וענין השביעי כשנשמע תקיעת השופר נירא ונחרד ונשבר עצמנו לפני הבורא. כי כך הוא טבע השופר מרעיד ומחריד כמו שנאמר (עמוס ג, ו) אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו.
והענין השמיני להזכיר יום הדין הגדול ולירא ממנו שנאמר בו (צפניה א, טז) קרוב יום ה' הגדול קרוב ומהר מאד יום שופר ותרועה.
וענין הט' להזכירנו קבוץ נדחי ישראל ולהתאוות אליו שנאמר בו (ישעיה כז, יג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וכו'.
והענין הי' להזכירנו תחיית המתים ולהאמין בה שנאמר בה (ישעיה יח, ג) כל יושבי תבל ארץ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו.

ספרי במדבר בהעלותך עז
...ר' נתן אומר אינו צריך שהרי כבר נאמר
ותקעתם בחצוצרות הרי שופר, והיו לכם לזכרון זה זכרון, אני ה' אלהיכם זה מלכות
אם כן מה ראו חכמים לומר מלכיות תחילה ואחר כך זכרונות ושופרות
אלא המליכהו עליך תחילה ואחר כך בקש מלפניו רחמים כדי שתזכר לו ובמה בשופר של חירות
ואין שופר אלא של חירות שנאמ' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כז יג)...

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וישלח סימן ב
דבר אחר ה' נתן (פסוק ביואל: וַה' נָתַן קוֹלוֹ לִפְנֵי חֵילוֹ כִּי רַב מְאֹד מַחֲנֵהוּ כִּי עָצוּם עֹשֵׂה דְּבָרוֹ כִּי גָדוֹל יוֹם ה' וְנוֹרָא מְאֹד וּמִי יְכִילֶנּוּ) קולו זה ראש השנה שבו תקיעת שופר, לפני חילו אלו ישראל שהן מזדעזעין וחרדין מקול השופר וחוזרין בתשובה כדי לזכות בדין ביום הכפורים, כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו זה יום הכפורים שבו ספרי חיים וספרי מתים נחתמים...

בראשית רבה (וילנא) וירא נו ט
וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר מהו אחר ? אמר רבי יודן אחר כל המעשים ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכין בצרות **וסופן ליגאל בקרנו של איל** שנאמר (זכריה ט) וה' א-להים בשופר יתקע וגו',
אמר רבי יהודה בר סימון אחר **כל הדורות** ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכין בצרות וסופן ליגאל בקרנו של איל הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע,
א"ר חנינא ב"ר יצחק **כל ימות השנה** ישראל **נאחזים בעבירות ומסתבכין בצרות** ובראש השנה הן **נוטלין שופר ותוקעין בו ונזכרים לפני הקדוש ברוך** הוא והוא מוחל להם, וסופן ליגאל בקרנו של איל שנאמר וה' אלהים בשופר יתקע,

ויקרא רבה (וילנא) אמור כט ד
... א"ר יאשיה כתיב אשרי העם יודעי תרועה וכי אין אומות העולם יודעים להריע כמה קרנות יש להן כמה בוקינוס יש להם כמה סלפירגסי יש להם ואמרת אשרי העם יודעי תרועה **אלא שהן מכירין לפתות את בוראן בתרועה והוא עומד מכסא הדין לכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים** והופך להם מדת הדין למדת רחמים אימתי בחדש השביעי.

ויקרא רבה כט
ג יהודה ברבי נחמן פתח (תהלים מז) עלה א-לוהים בתרועה ה' בקול שופר בשעה שהקב"ה יושב ועולה על כסא דין בדין הוא עולה מאי טעם עלה א-לוהים בתרועה ובשעה שישראל נוטלין את שופריהן ותוקעין לפני הקדוש ברוך הוא עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים דכתיב ה' בקול שופר ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם והופך עליהם מדת הדין לרחמים אימתי בחדש השביעי.
ד ...א"ר יאשיה כתיב אשרי העם יודעי תרועה וכי אין אומות העולם יודעים להריע כמה קרנות יש להן כמה בוקינוס יש להם כמה סלפירגסי יש להם ואמרת אשרי העם יודעי תרועה אלא שהן מכירין לפתות את בוראן בתרועה והוא עומד מכסא הדין לכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים והופך להם מדת הדין למדת רחמים אימתי בחדש השביעי.
ו ר' ברכיה פתח (תהלים פא) תקעו בחדש שופר וכי כל החדשים אינן חדש אלא בכסה וכל החדשים אינן נכסין אלא ליום חגנו והלא ניסן חדש נכסה ויש לו חג בפני עצמו אלא איזהו חדש שנכסה ויש לו חג וחגו בן יומו אי אתה מוצא אלא בחדש תשרי בחדש זה תחדשו מעשיכם בשופר בחדש הזה שפרו מעשיכם אמר להן הקדוש ברוך הוא לישראל אם שפרתם מעשיכם הריני נעשה לכם כשופר הזה מה שופר זה מכניס בזו ומוציא בזו כך אני עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים והופך לכם מדת הדין למדת רחמים אימתי בחדש השביעי.
ז...אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני אם אתם מבקשים לזכות לפני בדין ביום הזה תהיו מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין באחד זה אברהם שנאמר אחד היה אברהם זכרון תרועה זה יצחק שנא' (בראשית כב) וירא והנה איל מקרא קודש זה יעקב שנאמר (ישעיה מח) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי ואימתי תהיו מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין בחדש השביעי.

זוהר עם תרגום:
וְכַד מִתְעֲרֵי יִשְׂרָאֵל לְתַתָּא בְּשׁוֹפָר, הַהוּא קַלָּא דְּנָפִיק מִשּׁוֹפָר, בָּטַשׁ בַּאֲוִירָא, וּבָקַע רְקִיעִין, עַד דְּסַלְקָא לְגַבֵּי הַהוּא טְנָרָא תַּקִּיפָא, (נ"א סטרא אחרא) דְּחָפֵי לְסִיהֲרָא, אַשְׁגַּח, וְאַשְׁכַּח אִתְעָרוּתָא דְּרַחֲמֵי, כְּדֵין הַהוּא (דף קפ"ד ע"ב) דְּסָלִיק וְקַיְימָא לְעֵילָּא, אִתְעַרְבָב. כְּדֵין הַהוּא קַלָּא קַיְימָא, וְאַעְבַּר הַהוּא דִּינָא, וְכֵיוָן דְּלָתַתָּא אַתְעָרוּ רַחֲמֵי, הָכִי נָמֵי לְעֵילָּא, אִתְעַר שׁוֹפָרָא אַחֲרָא עִלָּאָה, וְאַפִּיק קָלָא דְּאִיהוּ רַחֲמֵי, וְאַתְעָרְעוּ קָלָא בְּקָלָא, רַחֲמֵי בְּרַחֲמֵי, וּבְאִתְעָרוּתָא דְּלָתַתָּא, אִתְעַר הָכִי נָמֵי לְעֵילָּא.

וְכַאֲשֶׁר מִתְעוֹרְרִים יִשְׂרָאֵל לְמַטָּה בַּשּׁוֹפָר, הַקּוֹל הַהוּא שֶׁיּוֹצֵא מֵהַשּׁוֹפָר מַכֶּה בָּאֲוִיר, וּבוֹקֵעַ אֶת הָרְקִיעִים, עַד שֶׁעוֹלֶה לְגַבֵּי הַסֶּלַע הַהוּא הֶחָזָק, (הצד האחר) שֶׁמְּכַסֶּה לַלְּבָנָה, מַשְׁגִּיחַ וּמוֹצֵא הִתְעוֹרְרוּת הָרַחֲמִים, אָז הַהוּא שֶׁעוֹלֶה וְעוֹמֵד לְמַעְלָה, מִתְעָרְבֵב. אָז הַקּוֹל הַהוּא עוֹמֵד וּמַעֲבִיר הַדִּין הַהוּא, וְכֵיוָן שֶׁלְּמַטָּה מִתְעוֹרְרִים הָרַחֲמִים, כָּךְ גַּם לְמַעְלָה מִתְעוֹרֵר שׁוֹפָר אַחֵר עֶלְיוֹן וּמוֹצִיא קוֹל שֶׁהוּא רַחֲמִים, וּמִתְעָרְבְּבִים קוֹל בְּקוֹל, רַחֲמִים בְּרַחֲמִים, וּבַהִתְעוֹרְרוּת שֶׁל לְמַטָּה מִתְעוֹרֵר כָּךְ גַּם לְמַעְלָה.

המשך איש ההלכה:
איש הסוד ידע את האופי הסמלי של תקיעת שופר - מושג קול פשוט - שאדם רוצה לחתור בו חתירה בהוויה החוקית ולהגיע לכסא הכבוד של עתיק יומין וסתימא דכל סתימין. תקיעת שופר, על פי השקפתו של בעל התניא, מבטאת את החרג הכביר של איש הדת השואף לצאת מן המיצר של מידת הצימצום - מידת הגבורה - למרחביה של התפשטות - מידת החסד, - ומשם לעלות מעל לספירות של "אבני הבנין" לתוך עולם הנעלם שהאין-סוף מבהיק בו, כביכול. בכיית האדם בר"ה - זו היא בכיית הנפש המתגעגעת אל מקור מחצבתה, להתדבק בדודה, לא מתוך הסתר, אלא מתוך גילוי. תקיעת שופר מוחה כנגד המציאות ומכחישה את היקום. כל הפסימיות האונטולוגית של תורת הסוד מיללת וגונחת מתוך השופר. בשעה שאדם לוקח שופר ומריע, הרי הוא מוחה כנגד המציאות במבדילה בינו לבין האין-סוף. הוא נאנח קשה ומיבב על אי-יכולתו לדלג על הרי הישות החוצצים בין נשמתו לקונה. השופר מבשר את יום הדין הגדול והנורא, כשיבוא הקב"ה לערוץ את עולמו, "ומלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון ויאמרו הנה יום הדין לפקוד על צבא מרום בדין כי לא יזכו בעיניך בדין". דין - פירושו :שיקול אונטולוגי והערכת ההוויה הסופית מבחינת אין- סוף. מידת הדין - דרכה להכריע את הכף האונטולוגית לחובה ולהחזיר את ההוויה לתוהו ובוהו. ולפיכך מעפיל האדם בראש השנה לעלות מן ספירת הגבורה, שהיא דין, לספירת החסד, ומשם לאל נערץ בסוד קדושים, חוץ לישות הממשית.
לא כן מצות נטילת לולב ואתרוג, המסמלת את כיסופי האדם לאלקים המאיר דרך כל עולמות והשוכן בתוך הישות עצמה, ושצימצם, כביכול, את אורו בצורות ההוויה הממשית על כל גילויה ותופעותיה. תקיעת שופר מייצגת את העריגה לסתימא דכל סתימין, דלית מחשבה תפיסא ביה, ושהוא מובדל ומופרש, נורא וקדוש ! השופר בוכה, מילל ומיבב על המרחק האין-סופי המבדיל בין ההוויה לבין האין-סוף. לפיכך הוא שולל את העולם ומרים את האדם להווית-ההוויות הטרנסצנדנטית והמוחלטת. נטילת לולב, אתרוג - פרי עץ הדר - מקיימת ומאשרת את היצירה הנהדרה והיפה, שהאלקים, בבחינת ממלא וסובב כל עלמין, מציץ מחרכיה. לפיכך נאמרת מצות שמחה יתרה בחג הסוכות "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים". ברם ראש השנה נקרא בתרגום "יום יבבה".
איש ההלכה אינו מבחין בין זה לזה, הוא שקוע כולו בתוך ההוויה, בין בראש השנה בין בחג הסוכות. אנשי הסוד מבקיעים את מחיצת האובייקטיביות והממשיות של המצוה. בסירת פלאים שטים המת על גלי הסובייקטיביות, שכולה סתומה ביותר, שוטפת וחולפת, פושטת צורה ולובשת צורה, כולה מיטמורפוזות וגילגולי דיוקן, שינויי דמויות ותמורות פרצוף, והגל הזה בא ושוטפו, והוא שוחה עמו עד לשערי גן עדן של הדת. לא כן מידת איש ההלכה ! הוא איננו רוצה לנתק את מותרות הצורה האובייקטיבית ולגדע בריחי ברזל של החוקיות המוצקת. אין השכינה מצטערת על סוד הצימצום, ולפיכך אין איש ההלכה רוצה לשחרר אותה ואת עצמו מתחום זה.

פנקסי הראי"ה - חלק ראשון / תקופת ירושלים (תרע"ט-תרצ"ה) / פנקס י - פנקס ירושלים (תרצ"ג) /
מצד ההגיון חושבים להכרח לבקש על טעמים למצוות, א"כ תחילה צריך השכל לבא שיכיר שיש לו צורך במצוות, ואח"כ באה המצוה, אמנם מצד ההתגלות הפנימית שבנשמה, שהיא צפונה בה ממקור חייה, יש דרישה של שיהיו רצויים לד' א"כ מעשים[2] המציאות של צורך המצוות היא קודמת למציאות השכל וליסוד הטעמים ולא על מצוות לבד, כלומר המצוות המעשיות, יש בהן משום שני הדרכים של הגיון ובקשת טעמים, ושל התגלות והכרחיות שהיא למעלה מההגיון ומיסוד הטעמים, אלא גם בדיעות ובעקרים גם בהם ישנן שתי הבחינות, שאע"פ שלכאורה האמת אינו צריך טעם, שדי לו במה שהוא אמת, אבל הלא ישנן כמה אמתיות שאינן נכנסות בכלל הקשר של חובה, ושל קדושה, על כן אלה חלקי האמת, שהן כן נכנסות אל חוג החובה והקדושה יש בהן קשר של טעם להכרח כניסתן לחוג זה, ומפני כך גם, בהן שייכות הנה ההערכות הללו הכפולות, של ההגיון ושל מה שהוא למעלה ממנו וכנ"ל.

[2] אולי צריך להשמיט את המילה "מעשים"